

**Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова**

ГЕРАСИНА Світлана Вікторівна

УДК: 159.923:572.025-057.87

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
ГОТОВНОСТІ ДО ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ
ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі загальної і практичної психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Побірченко Неоніла Антонівна,
Інститут педагогічної освіти і освіти
дорослих АПН України,
завідувач відділу профорієнтації і
психології професійного розвитку.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Павелків Роман Володимирович,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри психології;

кандидат психологічних наук
Добренко Інна Анатоліївна,
Бердянський університет менеджменту і бізнесу,
доцент кафедри історії і психології.

Захист відбудеться 2 липня 2009 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “1” червня 2009 року

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасна ринкова економіка увійшла в життя кожної людини, руйнуючи стереотипи і традиції минулого, вражаючи своєю нестабільністю та кризовим становищем на виробництві, ставлячи кожного працівника в умови жорсткої конкуренції на ринку праці. Демократизація прискорила ініціативність і підвищила активність більшості молодих фахівців, зокрема випускників професійно-технічних навчальних закладів. Водночас виникають значні труднощі та внутрішні протиріччя в їх професійному орієнтуванні, в установках та цінностях щодо власних можливостей та подальшої трудової самореалізації.

У Законі України «Про професійно-технічну освіту», «Концепції розвитку професійно-технічної освіти України» визначається необхідність створення сприятливих умов для свідомого вибору та вмотивованого здобуття кожним учнем професії, залучення його до продуктивної праці відповідно до покликань та інтересів з урахуванням потреб вітчизняної економіки у кваліфікованих робітниках. Учені відзначають, що у значної частини учнів профтехнічних закладів недостатній рівень підготовки, що знижує їх конкурентоспроможність, а значить готовність до набуття нових компетенцій, соціальної мобільності та професійного самовдосконалення. Відомо, що в професійно-технічних закладах навчаються не кращі учні з точки зору їх академічної підготовки та соціальних характеристик. Безперечно, така категорія учнів потребує особливого психологічного супроводу, що здійснювався б в умовах актуалізації соціально-значущої ролі їх профтехнічної освіти, розвитку індивідуально-професійних якостей і здібностей та формування готовності до реалізації власного трудового потенціалу. Сьогодні це нагальна психолого-педагогічна проблема, яка вимагає пошуку нових підходів до її вирішення.

Процес формування готовності до трудової діяльності був предметом наукових досліджень психології праці, теорії й методики професійної освіти, однак чітко не визначався завданнями педагогічної та вікової психології.

У професійній підготовці учнів профтехнічних навчальних закладів проблема психологічної готовності до трудової діяльності набула особливого значення. Дослідженням цього феномена плідно займаються психологи й педагоги, які вивчають сучасні вимоги до підготовки особистості фахівця (В.Г.Мадзігон, Н.Г.Ничкало, Н.А.Побірченко та ін.); особливості адаптації молодого робітника на виробництві (В.В.Васильєв, Н.Б.Лозинська та ін.); умови співпраці профтехучилищ із замовниками (І.В.Гейко, Е.М.Ковальчук, В.О.Радкевич та ін.); ринок праці та працевлаштування молоді (О.В.Киричук, О.В.Корчевна, В.Є.Скульська, М.В.Туленков та ін.).

Психологічні умови формування готовності до трудової діяльності в традиційній психології вчені пов'язували з вирішенням питань розвитку професійно-економічної компетентності та комунікативно-організаційної здатності особистості до праці (С.П.Бочарова, Р.С.Гуревич, Т.В.Кудрявцев, М.Д.Левітов, Є.О.Мілер'ян, В.Д.Шадріков). У сучасній психолого-педагогічній літературі розкрито особливості становлення професійно вмотивованого суб'єкта трудової діяльності, який здатний до рефлексії особистісних професійних досягнень (О.М.Борисова, В.І.Гордієнко, Є.О.Клімов, В.М.Коган, М.М.Нечаєв, В.В.Рибалка, В.В.Чебишева та ін.); визначено умови розвитку потенційних можливостей особистості в контексті вивчення ціннісного ставлення до себе, до інших та праці в цілому (Г.О.Балл, І.А.Зязюн, В.М.Муніпов, П.С.Перепелиця, Е.О.Помиткін, М.С.Пряжніков, С.М.Чистякова та ін.).

Водночас, наукова й практична значущість досліджень учених, зусилля яких були спрямовані на вивчення різних аспектів готовності особистості до трудової діяльності, переконують, що для педагогічної і вікової психології залишається недостатньо вивченим питання психологічних умов формування готовності до оволодіння учнями профтехнічних навчальних закладів робітничими професіями.

Отже, соціальна значущість і недостатній рівень розробленості проблеми означеного дослідження в теорії і практиці особистісно-професійної підготовки майбутніх фахівців зумовили вибір теми кандидатської дисертації **«Психологічні умови формування готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексної теми науково-дослідної роботи кафедри загальної і практичної психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» з проблеми «Розвиток особистості в різних умовах соціалізації»; пов'язане з науково-дослідною роботою відділу профорієнтації та психології професійного розвитку Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України на 2005-2007 рр. «Психологічні засади теорії та практики профорієнтації учнівської молоді на робітничі професії» (РК №0104U010876). Тема дисертації затверджена вченою радою Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди» (протокол №2 від 4.11.2004 р.), узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол №2 від 22.02.2005 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальному вивченні психологічних умов, розробці й упровадженні методичних засобів формування психологічної готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Для досягнення мети визначено такі **завдання** дослідження:

1) здійснити теоретичний аналіз сутності, структури та психологічних умов формування готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів;

2) визначити психодіагностичний інструментарій, критерії та показники сформованості психологічної готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів;

3) емпірично дослідити психологічні умови формування готовності учнів до трудової діяльності та детермінанти розвитку її структурних компонентів;

4) обґрунтувати, розробити та впровадити програму формування психологічної готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів.

В основу дослідження покладено *припущення* про те, що при типовій організації освітнього процесу психологічна готовність до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів є недостатньою, а її формування буде більш ефективним за умов цілеспрямованого розвитку особистісно-професійної спрямованості, когнітивної компетентності, ділової контактності та почуття самоповаги активними соціально-психологічними методами навчання.

Об'єкт дослідження – психологічна готовність до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Предмет дослідження – психологічні умови формування готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Методи дослідження: для розв'язання поставлених завдань і перевірки висунутого припущення використано комплекс *теоретичних методів*: аналіз психолого-педагогічної літератури для обґрунтування науково-теоретичних засад проблеми становлення особистості майбутніх фахівців, визначення умов формування їх психологічної готовності до трудової діяльності та побудови відповідної організаційно-психологічної моделі підготовки учнів ПТНЗ до професійної самореалізації; *емпіричних методів*: спостереження, бесіда, анкетування, тестування, експертна оцінка, аналіз процесу і продуктів діяльності учнів, констатувальний та формувальний експерименти; методи математичної статистики.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася в державних професійно-технічних навчальних закладах, зокрема в «Переяслав-Хмельницькому центрі професійно-технічної освіти», «Яготинському центрі професійно-технічної освіти» та Березанському професійному аграрному ліцеї. Дослідження проводилося впродовж 2005-2008 років. У ньому взяли участь 261 учнів.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів:

- *уперше виявлено та обґрунтовано* психологічні умови формування готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів; визначено структурні компоненти (мотиваційний, когнітивний, комунікативний, емоційно-ціннісний) психологічної готовності до трудової діяльності та особливості їх розвитку в процесі профтехнічної підготовки учнів; охарактеризовано особистісні детермінанти розвитку структурних компонентів готовності до трудової діяльності (процесуально-змістова та просоціальна мотивація до праці, фахові компетенції, рефлексія навчально-професійних досягнень, соціально-трудова комунікабельність, почуття самоповаги, асертивність та ін.); розроблено та обґрунтовано комплексну психодіагностичну методичку дослідження психологічних умов формування готовності до трудової діяльності учнів; визначено критерії (особистісно-професійна спрямованість, когнітивні новоутворення образу професійного «Я», соціально-комунікативні якості, ціннісні орієнтації учнів), показники й рівні готовності учнів до праці; розроблено та експериментально перевірено програму формування психологічної готовності до трудової діяльності учнів профтехнічних закладів; підготовлено та видано методичні рекомендації для практичних психологів та інженерно-педагогічних працівників з проблеми формування психологічної готовності учнів до трудової діяльності;

- *розширено та доповнено* сутність поняття «психологічна готовність до трудової діяльності», а також змістовно-сміслову наповненість компонентної структури досліджуваного феномена;

- *набуло подальшого розвитку* знання про співвідношення психологічної готовності особистості до трудової діяльності з вибором типу професії.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблений психодіагностичний інструментарій може використовуватися практичними психологами, профконсультантами, педагогами та майстрами виробничого навчання з метою визначення рівня психологічної готовності до трудової діяльності учнів

профтехнічних закладів; програма формування психологічної готовності до трудової діяльності може впроваджуватися у роботу фахівців соціально-психологічних служб центрів профтехнічної освіти, відділів активної підтримки і профорієнтації центрів зайнятості, при підготовці випускників до професійного самовизначення та трудової самореалізації. Одержані наукові положення доповнюють навчальні курси з вікової і педагогічної психології, психології праці і підприємницької діяльності, а також можуть використовуватися викладачами ВНЗ при підготовці майбутніх інженерно-педагогічних працівників для професійно-технічних навчальних закладів.

Результати дисертації впроваджено у навчально-виховний процес підготовки майбутніх робітників Львівського професійного художнього ліцею (довідка №01/13 від 17.03.05 р.); Бориспільського міжшкільного навчально-виробничого комбінату (довідка №97 від 27.05.05 р.); Переяслав-Хмельницького центру професійно-технічної освіти (довідка №67 від 24.12.08 р.); Яготинського центру професійно-технічної освіти (довідка №620 від 23.12.08 р.); Березанського професійного аграрного ліцею (довідка №131 від 23.12.08 р.); Бориспільського міськрайонного центру зайнятості (довідка №2001 від 05.03.09 р.); Дрогобицького професійного політехнічного ліцею (довідка №9 а/3-35 від 01.04.09 р.); Київського навчально-наукового центру професійно-технічної освіти (довідка №181 від 27.04.09 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і результати експериментального дослідження доповідались і отримали схвалення на засіданнях відділу профорієнтації та психології професійного розвитку Інституту професійної освіти і освіти дорослих АПН України; науково-практичній конференції «Актуальні проблеми професійної орієнтації у системі професійно-технічних навчальних закладів» (Львів, 2005); науково-методичному семінарі на базі Бориспільського міжшкільного навчально-виробничого комбінату (Бориспіль, 2005); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологія особистості безробітного» (Київ, 2006); науково-практичній конференції «Актуальні проблеми профорієнтації у неперервній освіті» (Кам'янець-Подільський, 2006); I Міжнародній конференції «Проблеми організації та діяльності психологічної служби: реалії, досвід і перспективи» (Переяслав-Хмельницький, 2006); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах» (Чернігів, 2006); науково-практичній конференції «Методологічні засади практичної психології» (Переяслав-Хмельницький, 2008); засіданнях президії АПН України відділення професійно-технічної освіти (Київ, 2008); науково-практичній конференції «Психологічна допомога особистості: сучасний стан та перспективи розвитку» (Рівне, 2008); звітній науковій конференції «Ціннісні орієнтири педагогічної освіти і освіти дорослих на початку XXI століття» (Київ, 2009).

Публікації. Зміст та результати дисертаційного дослідження відображено у 13 наукових працях, серед яких 8 статей у наукових фахових виданнях, збірники наукових праць, матеріали наукових конференцій та методичні рекомендації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел (280 найменувань), 16 додатків на 42 сторінках. Основний зміст дисертації викладений на 195 сторінках, містить 7 таблиць і 8 рисунків на 10 сторінках. Повний обсяг дисертації – 270 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, висвітлено наукову новизну та практичну значущість результатів, наведено відомості про апробацію та впровадження одержаних результатів, подані дані про обсяг та структуру роботи.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні основи дослідження психологічної готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів» – розкрито стан досліджуваної проблеми, з'ясовано сутність змісту поняття «психологічна готовність до трудової діяльності», визначено її структурні компоненти, проаналізовано наукові підходи дослідження психологічних умов формування готовності до трудової діяльності учнів як майбутніх фахівців.

Аналіз наукових праць засвідчує продуктивність та евристичну цінність поняття «готовність» у контексті вивчення психологічних умов розвитку складних форм активності людини. Уведення та утвердження поняття «готовність» в особистісно-діяльнісній дослідницькій парадигмі пов'язують із необхідністю визначення рівнів актуальних і потенційних можливостей суб'єкта ефективно виконувати певну діяльність. Учені зазначають, що для ефективного здійснення трудової діяльності важливе значення має стан психологічної готовності працівника; така готовність може бути довготривалою й ситуативною. Довготривала готовність розглядається як сукупність раніше набутих знань, умінь, навичок, досвіду та мотивів діяльності. Ситуативна готовність – це цілісний, активно-дійовий стан особистості, установка на цілеспрямовані дії, змобілізованість сил на здійснення трудової діяльності (М.І.Дьяченко, Л.О.Кандибович). Трудова діяльність визначається як форма активного і вмотивованого ставлення людини до дійсності, яка спрямована на досягнення свідомо поставлених цілей, що пов'язані зі створенням суспільно значущих (матеріальних, духовних) цінностей, зумовлених її потребами, а також засвоєнням суспільного досвіду (Є.О.Клімов, М.П.Лукашевич, М.С.Пряжніков та ін.).

Психологічна готовність до трудової діяльності в дослідженнях М.А.Дмитрієвої, В.В.Рибалки, Г.В.Суходольського розуміється як особистісно-професійна готовність, структуру якої складає мотиваційний, операційно-діяльнісний, когнітивний та особистісний компоненти. При цьому психологічна готовність забезпечується не тільки наявністю компонентів, а й відповідними рівнями їх розвитку, в процесі досягнення яких суб'єкт засвоює певні інваріанти професійної діяльності (В.І.Гордієнко, А.О.Деркач, В.Г.Зазикін, Е.Ф.Зеєр, А.К.Маркова та ін.).

Аналіз теоретичних досліджень психологічної готовності до трудової діяльності виявив у її структурі такі особистісні утворення працівника, як позитивне ставлення до робітничої праці, професійно важливі якості, здатність до підприємництва, соціально-комунікативні здібності та ціннісні орієнтації (І.А.Добренко, Є.В.Єгорова, Н.О.Кондратова, І.Б.Марченко, Г.О.Славтіч, С.М.Чистякова, Ю.М.Швалб та ін.).

У сучасних наукових дослідженнях вивчення трудової діяльності здійснюється з урахуванням певних психологічних умов, зокрема: актуалізації потребнісно-мотиваційної спрямованості на працю (В.В.Васильєв, Е.М.Ковальчук, В.М.Коган, В.В.Рибалка, В.О.Якунін); усвідомлення ціннісно-рольового аспекту трудової діяльності, необхідності й обов'язковості досягнення заданого результату, почуття відповідальності (Г.О.Балл, І.А.Зязюн, В.М.Муніпов, М.С.Пряжніков, Г.П.Татаурова); володіння зовнішніми й внутрішніми засобами трудової діяльності (Н.Г.Ничкало,

В.Ф.Крюкова, П.С.Перепелиця, В.Д.Шадріков); спрямованості суб'єкта на соціально-ділові відносини (О.В.Киричук, О.В.Корчевна, Н.А.Побірченко, Г.О.Славтіч); рефлексії зовнішніх і внутрішніх ресурсів та здатності ефективно ними скористатися (В.А.Батаршев, Л.М.Мітіна, О.С.Огнев, Е.Парслоу, М.Рей); співставлення знань, умінь, навичок з типом діяльності (В.О.Бодров, К.М.Гуревич, І.М.Матійків, В.В.Синявський); трудової дисципліни, контролю та самоменеджменту працівника (І.Л.Добротворський, Н.П.Лукашевич, А.Т.Хроленко, Л.Зайверт); виокремлення складових готовності до професійної праці (Е.Ф.Зеєр, Я.В.Крушельницька).

У загальну структуру психологічної готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних закладів включаються різні за обсягом та змістом компоненти, кожен з яких визначається розвитком певних особистісних детермінант. У дослідженнях Г.П.Васяновича, Е.І.Ковальчук, І.Б.Марченко, І.М.Старикова розвиток мотиваційного компонента готовності детермінується прихильністю до робітничої професії, особистісною потребою і бажанням виконувати фізичну працю на відміну від інтелектуальної, прагненням зробити щось своїми руками і пережити почуття задоволення. Дослідники В.О.Зайчук, Д.Ф.Крюкова, В.О.Моляко, Н.І.Литвинова, Г.С.Полякова зазначають, що когнітивний компонент у структурі особистісно-професійної готовності актуалізується розвитком творчого потенціалу й політехнічних здібностей, що визначає спроможність працівника креативно вирішувати нестандартні проблеми. Становлення комунікативного компонента психологічної готовності визначається операційним змістом спільної діяльності, у процесі якої формуються активні взаємостосунки, набуваються навички соціальної взаємодії та самопрезентаційні вміння (М.Й.Боришевський, Л.О.Дунець, Г.О.Славтіч, Є.В.Єгорова, В.І.Гордієнко). Емоційно-ціннісний компонент готовності особистості до праці на думку І.Д.Беха, І.А.Зязюна, А.О.Молчанова, М.В.Савчина, формується під впливом суб'єктивних переживань, рефлексії самоцінності, довіри й поваги до людей.

Отже, вивчення проблеми психологічних умов формування готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів дозволяє встановити, що процес формування готовності до праці детермінується розвитком особистісно-професійної спрямованості, когнітивної компетентності, соціально-комунікативної активності та ціннісно-значущих орієнтацій образу «професійного Я» особистості учнів. Психологічна готовність до трудової діяльності розглядається нами як інтегроване особистісне утворення, в якому взаємодіють особистісні детермінанти, що є важливими системотвірними чинниками формування особистості майбутнього фахівця. Структуру психологічної готовності визначають мотиваційний, когнітивний, комунікативний та емоційно-ціннісний компоненти.

Методологічну основу дослідження психологічних умов формування готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів становить концепція особистісно-діяльнісного підходу, зокрема положення про розвиток особистості в умовах професійної підготовки, презентовані в роботах Г.О.Балла, Е.Ф.Зеєра, І.А.Зязюна, Н.Г.Ничкало; діяльнісний підхід до організації профорієнтаційного навчання, обґрунтований у дослідженнях П.М.Пелеха, Н.Ф.Тализіної, Б.О.Федоришина; принципи особистісно орієнтованої підготовки молоді в умовах неперервної професійної освіти, сформульовані М.Й.Боришевським, В.В.Рибалкою, С.О.Сисоевою; положення про розвиток особистісної і професійної

готовності учнів до трудової діяльності в умовах сучасної ринкової економіки, визначені Є.О.Клімовим, Л.М.Мітіною, Н.А.Побірченко, С.М.Пряжниковим.

Таким чином, теоретичний аналіз наукової літератури засвідчив соціально-економічне значення проблеми формування психологічної готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів, її недостатнє дослідження та дозволив визначити теоретико-методичні підходи до експериментального вивчення психологічних умов формування готовності до трудової діяльності цієї категорії учнів.

У **другому розділі** – «*Експериментальне вивчення психологічних умов формування готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів*» – обґрунтовано методологічні підходи до вивчення проблеми психологічних умов формування готовності до трудової діяльності учнів у процесі професійної підготовки, охарактеризовано психодіагностичний інструментарій, проаналізовано результати емпіричного дослідження особистісних детермінант розвитку структурних компонентів готовності, визначено експериментальну модель формування психологічної готовності до трудової діяльності учнівської молоді.

На етапі констатувального експерименту взяло участь 194 учні 3 року навчання професійно-технічних закладів освіти.

Проведене пілотажне дослідження дозволило структурувати та адаптувати діагностичний інструментарій, визначити критерії, показники та рівні розвитку компонентів психологічної готовності до трудової діяльності учнів. Критеріями сформованості психологічної готовності до трудової діяльності нами визначено особистісні детермінанти розвитку її структурних компонентів: особистісно-професійна спрямованість; когнітивні новоутворення образу професійного «Я»; соціально-комунікативні якості; ціннісні орієнтації учнів як суб'єктів діяльності. Розроблені критерії використовувалися для узагальнення рівнів розвитку структурних компонентів готовності до трудової діяльності: високого, середнього, низького.

Високий рівень сформованості психологічної готовності учнів до праці характеризується стійкою потребнісно-мотиваційною спрямованістю на трудову діяльність, прагненням до професійної самореалізації за набутим фахом, розвинутими фаховими компетенціями, здатністю до рефлексії образу професійного «Я», соціально-трудою комунікабельністю, асертивною поведінкою, яскраво вираженим емоційно-ціннісним почуттям самоповаги та власної гідності.

Учні із *середнім рівнем* відзначаються частково актуалізованою професійно-трудою спрямованістю, ситуативним інтересом до обраного фаху, посереднім володінням фаховими знаннями, недостатньо розвинутою здатністю до ділової контактності, нестійкою асертивною поведінкою, помірно вираженими емоційно-ціннісними почуттями самоповаги та власної гідності.

При *низькому рівні* сформованості готовності до трудової діяльності учні вирізняються неактуалізованою потребнісно-мотиваційною спрямованістю на трудову діяльність, нерозвинутою рефлексією щодо усвідомлення та адекватної оцінки власних досягнень, слабкою професійною компетентністю, обмеженою соціально-комунікативною активністю, ситуативно-зумовленими проявами почуття самоповаги, власної гідності та асертивної поведінки.

Емпіричне дослідження психологічних умов та особистісних детермінант розвитку структурних компонентів готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів проводилося за допомогою комплексу

взаємодоповнюючих психодіагностичних методів, зокрема: вивчення потребнісно-мотиваційної спрямованості учнів на трудову діяльність здійснювалося за методикою «Спрямованість особистості» (авт. В.Смекал, М.Кучер, адапт. Н.М.Пейсаховим), опитувальником «Мотиваційна структура особистості працівника» (авт. В.К.Гербачевський, адапт. Н.І.Литвиною), тестом «Потреба у досягненнях» (авт. Ю.М.Орлов, В.І.Шкуркін, Л.П.Орлова), проективною методикою «Незавершені речення» (авт. Л.С.Солнцева, Т.В.Галкіна). Рівень володіння фаховими компетенціями визначався методом опитування «Самооцінка навчально-професійних досягнень» та експертною шкалою «Оцінка схильності учнів до професійної праці» (розроб. та адаптов. нами). Дослідження соціально-комунікативної активності учнів до ділової контактності проводилося за методикою КОС (авт. Б.О.Федоришин, В.В.Синявський), тестом «Оцінка рівня комунікабельності» (авт. В.Кан-Калик, М.Нікадров), опитувальником «Потреба в спілкуванні» (авт. Ю.М.Орлов), тестом «Взаємостосунки у системі «робітник-трудова колектив» (авт. А.В.Батаршев). Рівень сформованості емоційно-ціннісного почуття самоповаги в учнів вимірювався тестом «Загальна самооцінка» (авт. Г.М.Казанцева), опитувальником «Дослідження самоповаги» (авт. М.Розенберг, адапт. Н.П.Рязановою), методикою діагностики почуття власної гідності (авт. В.А.Семиченко). Анкета «Образ професійного «Я» (розроб. та адаптов. нами) дала змогу виявити особливості розвитку вище зазначених компонентів психологічної готовності до трудової діяльності учнів ПТНЗ.

За результатами експериментального дослідження у 38,3% респондентів було виявлено низький рівень розвитку *особистісної спрямованості на робітничу діяльність (мотиваційний компонент)*. Такий показник зумовлений низькою мотиваційною зацікавленістю учнів у професійному навчанні (51,3%), відсутністю прагнення до самореалізації за набутим фахом (41,3%), неактивізованою потребою в досягненні професійних успіхів (42,1%), низьким рівнем ділової спрямованості (19,4%) та неусвідомленим ставленням до професійного саморозвитку й самовдосконалення (46,8%). У третини досліджуваних, точніше 39,6%, виявлено середній рівень розвитку спрямованості на робітничу працю, що не виключає наявності індивідуального ставлення до обраної професії в результаті не обміркованого стихійного професійного самовизначення. Водночас, 22,1% учнів показали високий рівень розвитку особистісно-професійної спрямованості, що свідчить про адекватний вибір майбутньої трудової діяльності та вмотивоване ставлення до оволодіння нею.

Когнітивна компетентність (пізнавальний компонент) у 37,1% учнів є на низькому рівні розвитку і визначається недостатнім рівнем володіння загальнотехнічними знаннями, низьким рівнем знань фахового спрямування (52,2%), практичних навичок і вмінь (42,1%), неусвідомленістю власних здібностей, можливостей (55,8%) та навчально-професійних досягнень (45,9%). Менша половина досліджуваних (42,8%) проявила середній рівень розвитку когнітивної компетенції, що визначає достатній рівень володіння учнями фаховою здатністю, готовністю їх реалізувати, а при необхідності й скоригувати чи адаптувати згідно з вимогами. Тільки в п'ятій частині учнів (20,1%) зафіксовано високий рівень розвитку когнітивної компетентності, що свідчить про адекватні уявлення випускників про сучасні вимоги до підготовки фахівця.

Актуальний розвиток *ділової контактності (комунікативний компонент)* був пов'язаний із вивченням соціально-комунікативної активності майбутніх працівників. З'ясовано, що 47% досліджуваних мають низький рівень розвитку ділової контактності. Це учні, які не усвідомлюють власні комунікативні здібності та вміння (61,3%), проявляють слабку соціально-трудова комунікабельність (42,4%), не демонструють організаторських здібностей (52,6%) та вирізняються неактивізованою потребою у спілкуванні (35,6%). У системі їхніх соціальних зв'язків переважає показник незадоволеності комунікативними процесами з людьми близького оточення, із ровесниками (29,9%), педагогами (58,8%), колегами в колективі (41,5%). До того ж на рівні останнього домінують егоїстичні взаємостосунки. Середній рівень розвитку ділової контактності зафіксовано в 31,4% респондентів, що вказує на нездатність глибоко усвідомлювати смисло-рольовий аспект особистої участі в комунікативній взаємодії та результативно визначати подальшу діяльнісну стратегію. У 21,6% учнів виявлено високий рівень розвитку ділової контактності, що свідчить про їх активну життєдіяльнісну позицію.

Емпіричне дослідження *почуття самоповаги (емоційно-ціннісний компонент)* проводилося на основі вивчення ціннісних орієнтацій особистості потенційного робітника. Особлива увага акцентувалася на сформованості в учнів способу самопізнання та самоаналізу. Виявлено, що 45,1% досліджуваним притаманний низький рівень розвитку почуття самоповаги, що спричинено негативним ставленням до себе як до суб'єкта робітничої праці (39,7%), заниженою самооцінкою (57,7%), неактуалізованим почуттям поваги до власної індивідуальності (52,4%), низьким рівнем асертивності (40,8%) та відсутністю впевненості в собі (61,3%). Середній рівень розвитку почуття самоповаги визначено в 36,4% учнів, яким властива недостатня сформованість емоційно-ціннісних орієнтацій образу професійного «Я», ситуативний прояв почуття власної гідності й асертивної поведінки. Високий рівень почуття самоповаги констатовано у 18,5% досліджуваних. Це майбутні фахівці, які вирізняються позитивним прийняттям себе як перспективного спеціаліста, високо оцінюють свої здібності та можливості, переживають почуття поваги до власної індивідуальності і, загалом, є впевненими й самодостатніми особистостями.

Узагальнені результати експериментального дослідження мотиваційного, когнітивного, комунікативного та емоційно-ціннісного компонентів психологічної готовності відображено на рисунку 1.

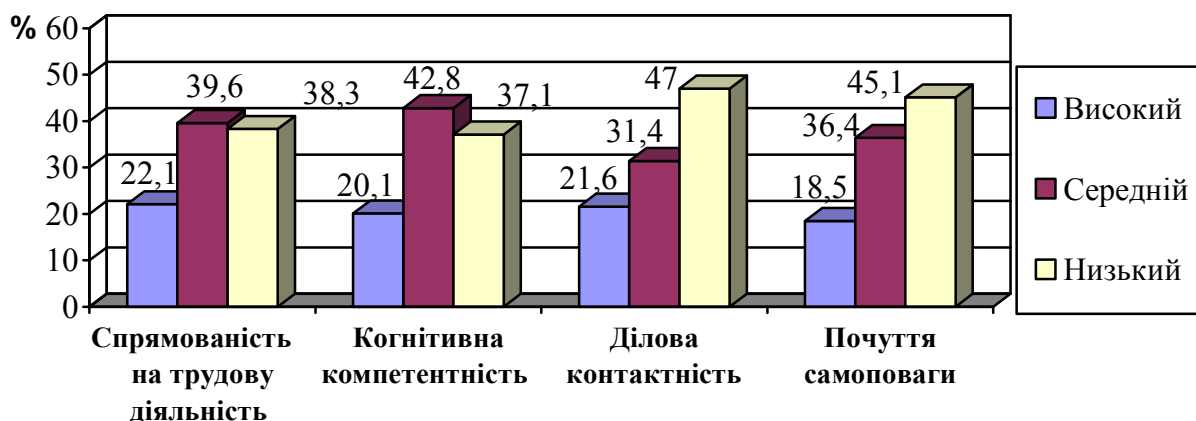

Рис. 1. Розвиток структурних компонентів психологічної готовності до трудової діяльності учнів ПТНЗ

Як свідчать дані гістограми, у досліджуваних домінують показники, виявлені на низькому рівні розвитку ділової контактності (47,1%) та емоційно-ціннісного почуття самоповаги (45,1%). Це підтверджує нерозвинену потребу учнів в інформаційно-діловому взаємообміні, невміння встановлювати ділові стосунки та досягати взаєморозуміння у навчально-професійному середовищі. Такі неконструктивні прояви ділового спілкування учнів зумовлені системою їх уявлень про себе, яка утворюється в діяльності та спілкуванні і виявляється у відповідній самооцінці, самоповазі та рівні домагань. Подібні показники зафіксовано на середньому (42,8%, 39,6%) і низькому (37,1%, 38,3%) рівнях розвитку когнітивної компетентності та особистісної спрямованості учнів на трудову діяльність. Отримані результати дають підставу стверджувати, що майбутні фахівці чітко не усвідомлюють ціннісно-рольову значущість профтехнічної освіти у своїй життєдіяльності, а тому не орієнтовані на умотивоване оволодіння робітничою професією та її практичну реалізацію. Отже, тільки в п'ятій частині досліджуваних виявлено високий рівень розвитку зазначених структурних компонентів готовності до праці, що вказує на відповідний рівень їхньої психологічної готовності до трудової самореалізації у сфері робітничої діяльності.

Для підтвердження функціонального зв'язку між компонентами психологічної готовності до трудової діяльності та визначення провідних складових у структурі готовності був проведений кореляційний та факторний аналіз (табл.1). Висота кореляційного зв'язку виявлялася за допомогою коефіцієнта Пірсона (r).

Таблиця 1

Показники кореляційного (r) та факторного аналізів (F) структурних компонентів готовності до трудової діяльності учнів ПТНЗ

Структурні компоненти готовності	Спрямованість на трудову діяльність	Когнітивна компетентність	Ділова контактність	Почуття самоповаги
Спрямованість на трудову діяльність	–	0,31**	0,26*	0,44**
Когнітивна компетентність	0,31**	–	0,05	0,31**
Ділова контактність	0,26*	0,05	–	0,31**
Почуття самоповаги	0,44**	0,31**	0,31**	–
F	0,70	0,35	0,31	0,77

Умовні позначення: помірний кореляційний зв'язок ** – на рівні значущості $p \leq 0,01$
слабкий кореляційний зв'язок * – на рівні значущості $p \leq 0,05$

Нами визначено загальні тенденції кореляційних зв'язків між компонентами готовності до праці. Виявлено помірний кореляційний зв'язок емоційно-ціннісного почуття самоповаги зі спрямованістю на трудову діяльність ($r=0,44$ при $p \leq 0,01$) та когнітивною компетентністю ($r=0,31$ при $p \leq 0,01$). Це означає, що рефлексивні дії самосвідомості учнів спрямовані на аналіз та адекватну оцінку своїх успіхів і невдач, що в результаті й спричиняє утворення смислотвірних мотивів їхньої діяльності.

Окрім того, виявлено слабкий кореляційний зв'язок між показниками спрямованості на трудову діяльність та ділової контактності ($r=0,26$ при $p \leq 0,05$), що вказує на характер та зміст спілкування, в якому завдання і шляхи досягнення комунікативної мети чітко не усвідомлюються, а тому не відображають потребнісно-мотиваційного аспекту мовленнєвої діяльності.

Проведений кореляційний аналіз підтвердив припущення щодо входження виокремлених компонентів у структуру психологічної готовності до трудової діяльності і дав можливість дослідити її як цілісне утворення в особистості учня.

Провідними системоформувальними компонентами психологічної готовності було визначено емоційно-ціннісне почуття самоповаги ($F=0,77$) та особистісну спрямованість на трудову діяльність ($F=0,70$).

Отже, у структурі досліджуваного феномена функціонально відображено всі чотири компоненти, між якими простежується позитивна кореляція, що свідчить про тісний внутрішній взаємозв'язок та взаємозумовлений їх розвиток, на основі чого було розроблено експериментальну модель формування психологічної готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів (рис.2).

Як видно з моделі, процес формування психологічної готовності учнів до трудової діяльності здійснюється в умовах активізації особистісної спрямованості на здобуття робітничої професії, когнітивної компетентності, ділової контактності та емоційно-ціннісного почуття самоповаги. Окреслені умови сприяють цілеспрямованому розвитку в учнів особистісних детермінант структурних компонентів готовності до праці, зокрема професійних інтересів, прагнення до самореалізації, усвідомлення мети і результату фахової підготовки, уміння взаємодіяти і співпрацювати, адекватної самооцінки й рівня домагань тощо. Виявлені рівні розвитку зазначених детермінант структурних компонентів визначають актуальний рівень психологічної готовності до трудової діяльності учнів, в якому переважають показники з низьким та середнім рівнями її сформованості. Експериментально вивчені особливості розвитку готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів та визначення психологічних умов її формування вказують на необхідність та доцільність розробки програми формувального експерименту.

У **третьому розділі** – «*Формування психологічної готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів*» – обґрунтовано програму формування психологічної готовності учнів до трудової діяльності, розкрито зміст, форми, методи та етапи її впровадження. Проаналізовано результати апробації програми формувального експерименту, здійснено порівняльний аналіз показників розвитку готовності до трудової діяльності учнів експериментальних груп.

У формувальному експерименті взяло участь 67 учнів, з них експериментальна група нараховувала 32 особи, контрольна група – 35. Експеримент включав ряд етапів: розробку, апробацію та перевірку ефективності психологічної програми.

Загальними теоретико-методологічними основами програми формування психологічної готовності учнів до трудової діяльності визначено концептуальні засади профтехнічної освіти (І.А.Зязюн, Є.О.Клімов, Н.Г.Ничкало, Н.А.Побірченко); гуманістично-особистісної орієнтації в трудовій підготовці учнів (Г.О.Балл, В.В.Рибалка, С.О.Сисоєва); психодіагностичного та професіографічного забезпечення процесу формування особистості фахівця (В.В.Синявський, Б.О.Федоришин).

В основу комплексної програми формування психологічної готовності до праці учнів профтехнічних закладів освіти покладено такі вихідні положення: принцип діяльності, який передбачає, що професійні якості суб'єкта праці формуються в умовах навчально-виробничої діяльності, яка здатна моделювати справжнє професійне середовище; проблемності, що сприяє активній реалізації пізнавальної діяльності;

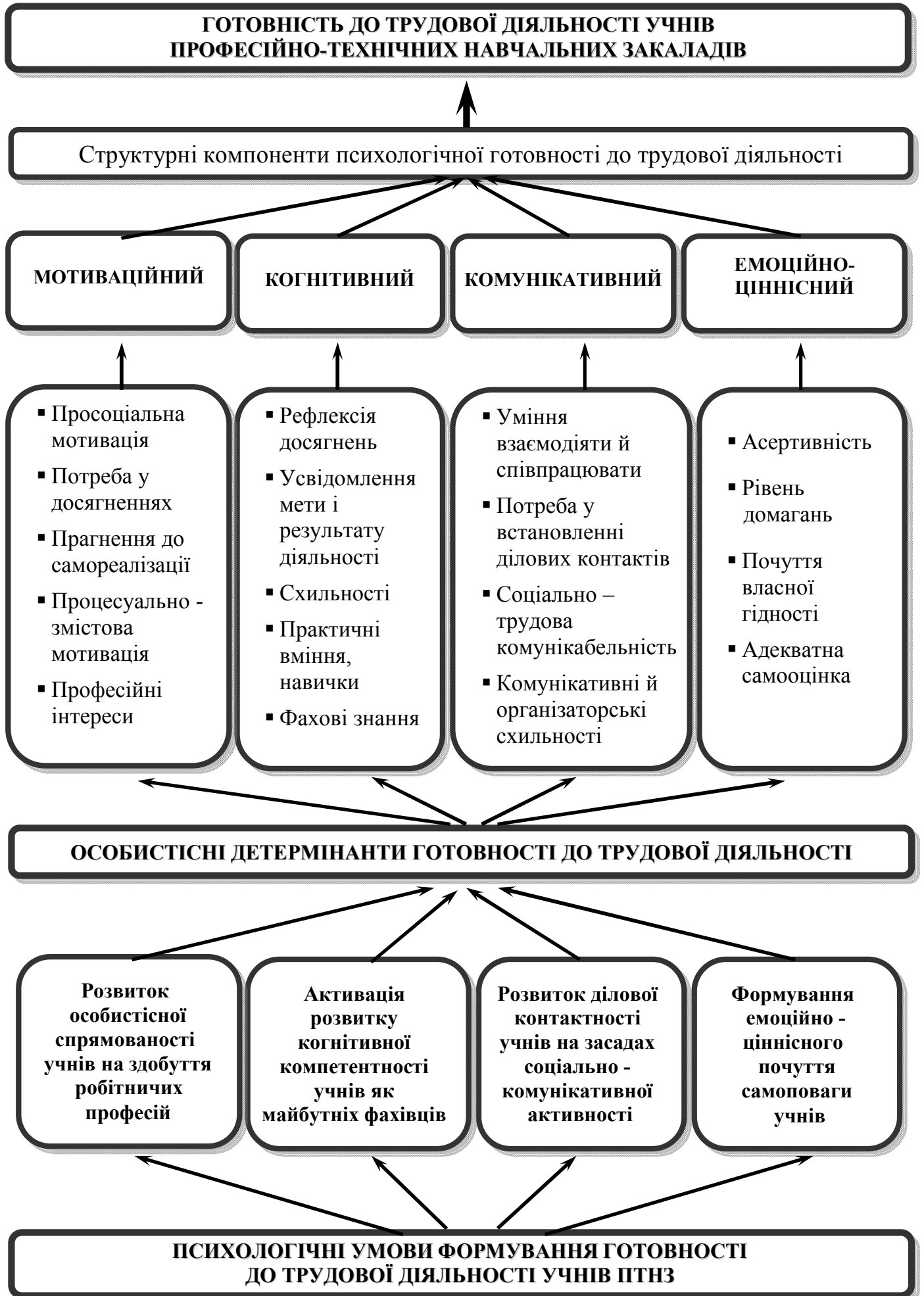

Рис. 2. Модель формування психологічної готовності до трудової діяльності учнів

особистісно-професійної орієнтації, що передбачає спрямованість на інтереси і потреби учнів та створення умов для розвитку психологічних механізмів самоусвідомлення; активності та відкритості до нового досвіду, ініціативної співпраці; еквівалентності тренінгових занять та імітаційної гри реальним діям майбутніх фахівців; індивідуалізації розвивальних впливів та комплексність використаних методичних форм роботи.

Мета авторської програми полягала в цілеспрямованому розвитку особистісно-професійної спрямованості, когнітивної компетентності, ділової контактності та емоційно-ціннісного почуття самоповаги учнів профтехнічних навчальних закладів.

Програма формування психологічної готовності учнів до трудової діяльності спрямована на реалізацію таких завдань: сформувати цілісний образ майбутньої професійної праці у свідомості учнів, розкрити ціннісно-смысловий та соціально-значущий аспекти психологічної готовності працівника до її практичної реалізації; актуалізувати особистісну спрямованість учнів на набуття і самореалізацію фахового потенціалу, оптимізувати інтерес до трудової діяльності у сфері підприємництва як такої, що є інноваційною, творчою, життєстверджуючою та прибутковою; забезпечити знаннями та практичними вміннями ділової контактності, актуалізувати інформаційно-комунікативну спрямованість робітника до співпраці, партнерства та ділових відносин; сприяти розвитку почуття самоповаги до власної індивідуальності, сформувати позитивне «сприйняття себе» у професії та впевненість у здатності самостійно вирішувати питання планування трудової самореалізації.

Додаткові завдання пов'язані із збагаченням інформаційного ресурсу учнів, зокрема, як уникнути статусу безробітного, оволодіти суміжними професіями, підвищити робітничу кваліфікацію, успішно працевлаштуватися, не стати заручником трудової еміграції, розпочати власну підприємницьку справу, просуватися «сходінками» професійного зростання тощо.

Експериментальна програма включала інформаційно-пізнавальний, рефлексивно-цілеутворювальний, творчо-пошуковий та розвивальний етапи психологічно конструктивних впливів на розвиток мотиваційного, когнітивного, комунікативного та емоційно-ціннісного компонентів готовності учнів до праці.

Інформаційно-пізнавальний етап упроваджувався у формі міні-лекцій, тематичних бесід з проблем розвитку професійної спрямованості, фахової компетентності, ділової контактності та почуття самоповаги; зустрічей із досвідченими працівниками («Уроки реального життя»), роботодавцями («Яких фахівців потребує сьогодні»), психологом-профконсультантом центру зайнятості («Робітничі професії: попит та пропозиції на ринку праці»); перегляду документальних кінофільмів («Робітниче завтра», «У пошуках долі: реалії трудової еміграції»); навчально-виробничої діяльності (ВАТ «Переяслав-Хмельницький хліб»). Рефлексивно-цілеутворювальний етап реалізувався у формі практичних занять із використанням методів розвивальної психодіагностики, складання кваліфікаційних характеристик на основі професіограм та психограм робітничих професій, що забезпечувало учасників експерименту репрезентативною інформацією про їхні індивідуально-психологічні особливості, міру відповідності вимогам обраної професії, здатність виконувати соціально-трудова ролі та можливості професійного становлення. Творчо-пошуковий етап передбачав використання методів активного впливу на учнів

як суб'єктів трудової діяльності, що здійснювався у процесі проведення дискусій, круглих столів, «мозкових атак», розв'язування професійно-виробничих завдань, аналізу результатів захоплень («хобі») учнів, розробки бізнес-планів, складання резюме та незалежних характеристик на себе та інших учнів, самостійної роботи, домашніх міні-практик та індивідуальних профконсультацій. Розвивальний етап реалізувався через проведення тренінгових занять із використанням ігрових та релаксаційних технік, елементів арт-терапії, ділових та соціально-рольових ігор, розв'язання та моделювання проблемних професійних ситуацій, з метою активізації потребнісно-мотиваційної спрямованості на трудову діяльність, прагнення до набуття фахової компетентності, соціально-ділової взаємодії та почуття власної гідності.

Формування психологічної готовності до трудової діяльності забезпечується активним і цілеспрямованим упровадженням комплексної програми. Ефективність її апробації реалізується необхідністю оволодіння учнями творчими прийомами діяльності у процесі занять, що дозволить їм краще підготуватися до праці в нестандартних умовах, розв'язувати нові задачі і раціоналізувати свою діяльність, долати труднощі, успішно контактувати та розвивати емоційно-ціннісне почуття поваги до себе як до перспективного працівника.

Запропонована програма виявилась ефективною, оскільки після її впровадження учні, які брали в ній участь, порівняно з учнями контрольної групи, продемонстрували вищий рівень сформованості психологічної готовності до праці. Порівняння емпіричних даних свідчить про наявність позитивних змін у розвитку структурних компонентів готовності до праці в учнів експериментальної групи, зокрема суттєві динамічні зміни зафіксовано на низькому та середньому рівнях (табл.2).

Таблиця 2

**Динаміка розвитку структурних компонентів
психологічної готовності до трудової діяльності учнів ПТНЗ**

n=67

Компоненти	Рівні	Досліджувані							
		Експериментальна група (ЕГ, n=32)				Контрольна група (КГ, n=35)			
		до експерим.		після експерим.		до експерим.		після експерим.	
		%	абс.к-ть	%	абс.к-ть	%	абс.к-ть	%	абс.к-ть
Мотиваційний	високий	21,9	7	40,6	13	20	7	23,8	8
	середній	31,2	10	53,1	17	37,1	13	37,4	13
	низький	46,9	15	6,3	2	42,9	15	38,8	14
Когнітивний	високий	15,6	5	29,8	9	25,7	9	22,7	8
	середній	37,5	12	51,5	17	28,6	10	40,5	14
	низький	46,9	15	18,7	6	45,7	16	36,8	13
Комунікативний	високий	15,6	5	34,4	11	17,1	6	21,1	7
	середній	40,6	13	62,5	20	34,3	12	30,7	11
	низький	43,8	14	3,1	1	48,6	17	48,2	17
Емоційно-ціннісний	високий	12,5	4	31,2	10	14,3	5	19,3	7
	середній	40,6	13	59,4	19	34,3	12	38,3	13
	низький	46,9	15	9,4	3	51,4	18	42,4	15

Найвища амплітуда динамічних змін виявлена в розвитку *комунікативного компонента* ($EG=62,5\%$ порівняно з $KG=30,7\%$), що свідчить про успішне становлення соціально-комунікативної активності молодих фахівців. Позитивні зміни пояснюються тим, що спілкування в учнівській молоді набуває нового змісту і форм застосування. Ділове спілкування майбутні фахівці починають активно використовувати як засіб продуктивної взаємодії. Водночас, розвиток ділової контактності потребує постійно діючої допомоги учням професійно-технічних навчальних закладів. Досить високі показники позитивних змін зафіксовано в розвитку *мотиваційного* ($EG=53,1\%$ порівняно з $KG=37,4\%$) та *емоційно-ціннісного компонентів* ($EG=59,4\%$ порівняно з $KG=38,3\%$), що вказує на сформованість особистісної спрямованості учнів на вмотивоване оволодіння робітничою професією, актуалізацію домінуючих цілей і мотивів та установку на трудову самореалізацію. В учнів значно зросла кількість обґрунтованих намірів щодо професійних перспектив, зумовлених об'єктивною самоосмисленістю та адекватною оцінкою власних здібностей та можливостей. Такі рефлексивні дії самосвідомості учнів детерміновані розвитком особистісно-значущих почуттів самоповаги, власної гідності та проявами асертивності. Найнижчі показники динамічних змін виявлено в розвитку *когнітивного компонента* готовності учнів до праці ($EG=51,5\%$ порівняно з $KG=40,5\%$). Однак позитивні результати свідчать про достатній рівень володіння випускниками фаховими знаннями, практичними вміннями та навичками, що задовольняє сучасні вимоги до кваліфікованої праці робітників. Набуті компетенції визначають спроможність молодих фахівців ефективно застосовувати свій досвід, самостійно планувати, контролювати та передбачати наслідки праці, трансформувати пізнавальну діяльність у професійну, а також стимулювати в суспільстві інтерес до результатів своєї праці, як таких, що є необхідними та ціннісно-значущими для всього людства.

Результати формувального експерименту засвідчують, що саме в умовах розвитку особистісної спрямованості учнів на здобуття робітничої професії, активізації когнітивної компетентності майбутніх фахівців, становлення ділової контактності на засадах соціально-комунікативної активності та формування емоційно-ціннісного почуття самоповаги, ефективно здійснюється процес формування психологічної готовності до трудової діяльності учнів ПТНЗ, про що свідчить реалізація програми.

Таким чином, результати впровадження програми підтвердили наше припущення та дозволили зробити загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та емпіричне вирішення проблеми психологічних умов формування готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів, що проявилось в уточненні сутності поняття «психологічна готовність до трудової діяльності», розкритті специфіки розвитку особистісних детермінант структурних компонентів готовності, визначенні критеріїв та рівнів її сформованості, розробці та експериментальній апробації програми формування психологічної готовності учнів до трудової діяльності.

1. Психологічна готовність до трудової діяльності є інтегрованим утворенням особистісних детермінант, які є важливими системотвірними чинниками формування

особистості фахівця. Структура психологічної готовності включає мотиваційний, когнітивний, комунікативний та емоційно-ціннісний компоненти.

2. Становлення мотиваційного компонента психологічної готовності до трудової діяльності здійснюється в умовах розвитку особистісної спрямованості учнів на вмотивоване оволодіння робітничою професією та її практичну реалізацію. Розвиток когнітивного компонента активізується в умовах професійної орієнтації учнів на набуття фахової компетентності та здатності раціонально використовувати особистий трудовий потенціал. В умовах підвищення соціально-комунікативної активності учнів відбувається розвиток ділової контактності, здатності до співпраці та партнерства. Формування емоційного компонента психологічної готовності до праці обумовлено системою ціннісно-рольових почуттів учнів щодо образу професійного «Я», які виявляються шляхом розвитку почуття власної гідності та самоповаги.

3. В умовах актуалізації особистісно-професійної спрямованості, когнітивної компетентності, ділової контактності та почуття самоповаги здійснюється розвиток особистісних детермінант структурних компонентів психологічної готовності до трудової діяльності. Мотиваційний компонент детермінується розвитком професійних інтересів, потреби в досягненнях, прагнення до трудової самореалізації, а також процесуально-змістовою та просоціальною мотивацією до робітничої праці. Когнітивний компонент пов'язаний із рівнем володіння учнями фаховими знаннями, практичними вміннями й навичками, схильністю до робітничої діяльності, усвідомленням мети і результату професійної підготовки та рефлексією навчально-виробничих досягнень. Становлення комунікативного компонента готовності детермінується комунікативними й організаторськими здібностями, соціально-трудою комунікабельністю, потребою у встановленні ділових контактів, вміннями ефективно взаємодіяти та досягати мети. Емоційно-ціннісний компонент визначається розвитком таких особистісних детермінант, як адекватна самооцінка, почуття самоповаги, власна гідність, асертивність та рівень домагань.

Критеріями оцінки сформованості психологічної готовності до трудової діяльності визначено особистісно-професійну спрямованість, когнітивні новоутворення образу професійного «Я», соціально-комунікативні якості та ціннісні орієнтації учнів як суб'єктів діяльності.

4. Особистісна спрямованість учнів на робітничу діяльність визначається неактуалізованою системою домінуючих цілей, потреб та мотивів щодо подальшої трудової самореалізації. Когнітивна компетентність характеризується фаховою неконкурентоспроможністю, слабкою усвідомленістю власних здібностей, можливостей та подальших перспектив. Ділова контактність супроводжується неактивізованою соціально-трудою комунікабельністю в комунікативних процесах із людьми близького оточення та підвищеним інтересом до інтимно-особистісного спілкування з ровесниками. Почуття самоповаги визначається недостатньо сформованим рефлексивним механізмом самоусвідомлення, самопізнання та адекватної самооцінки власних успіхів та невдач.

Мотиваційний та когнітивний компоненти психологічної готовності учнів до трудової діяльності знаходяться на середньому рівні розвитку з тенденцією до низького. Комунікативний та емоційно-ціннісний компоненти – на низькому рівні.

5. Методологічними засадами формування психологічної готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів є положення особистісно-діяльнісного підходу, згідно з яким професійне самовизначення учнів досліджується як особистісне новоутворення, як діяльнісний прояв суб'єкта праці в осмисленому виборі стратегії власної трудової самореалізації, відповідно до потреб і можливостей та з урахуванням вимог ринку праці.

6. Підвищенню рівня сформованості готовності до трудової діяльності сприяє програма, яка включає інформаційно-пізнавальний, рефлексивно-цілеутворювальний, творчо-пошуковий та розвивальний етапи психологічно конструктивних впливів на розвиток структурних компонентів готовності учнів до праці. Ефективним змістом програмно-методичного матеріалу є тематичні бесіди, зустрічі, використання методів розвивальної психодіагностики, складання кваліфікаційних самохарактеристик на основі професіографій та соціально-психологічний тренінг з елементами професійно орієнтованого.

7. Реалізація апробованої авторської програми зумовлює суттєві позитивні зміни в показниках розвитку особистісних детермінант комунікативного, мотиваційного та емоційно-ціннісного компонентів психологічної готовності учнів до праці. Якісна динаміка пояснюється тим, що учні глибше усвідомлюють смислово-значущу роль ділової контактності як пріоритетної якості, що активізує самопрезентаційні вміння та соціальну мобільність фахівця в умовах ринкових відносин; сформованістю потребнісно-мотиваційної спрямованості учнів на робітничу діяльність; здатністю адекватно оцінювати себе як потенційного робітника, переживати почуття власної гідності та впевненості, прагнути до професійного самоствердження.

8. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми психологічних умов формування готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів. Глибшого вивчення потребує питання щодо засобів і форм організації спільної діяльності (партнерства) інженерно-педагогічних працівників та учнів професійно-технічних закладів; розкриття активного впливу досвідчених робітників на особистість учня; генезис прояву природних психофізіологічних передумов формування готовності до робітничих професій різного типу.

Основний зміст дисертаційного дослідження відображено у таких публікаціях:

1. Герасіна С.В. Розвиток психологічної готовності до трудової діяльності в учнів професійно-технічних навчальних закладів / С.В.Герасіна // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: [наук.-метод. журн. Ін-ту педаг. і психол. проф. освіти АПН України]. – К., 2005. – Вип. III-IV. – С.48-54.

2. Герасіна С.В. Психологічні засади розвитку ділової контактності в учнів професійно-технічних навчальних закладів / С.В.Герасіна // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: [зб. наук. праць]. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – № 10(12). – С. 136-142.

3. Герасіна С.В. Дослідження розвитку професійної спрямованості в учнів професійно-технічних навчальних закладів / С.В.Герасіна // Педагогічний процес: теорія і практика: [зб. наук. праць Ін-ту педагогіки і психології професійної освіти АПН України]. – К., 2006. – Вип. 2. – С. 155-165.

4. Герасіна С.В. Соціально-психологічні умови професійно-особистісного зростання учнів професійно-технічних навчальних закладів / С.В.Герасіна // Вісник Чернігівського державного університету імені Т.Г.Шевченка. Вип. 41. Серія: психолог. науки: [зб. наук. праць]. – Чернігів: ЧДПУ, 2006. – Вип. 41.– Т.1.– С. 60-63.

5. Герасіна С.В. Психологічні детермінанти виникнення внутрішньоособистісних конфліктів в учнів професійно-технічних навчальних закладів / С.В.Герасіна // Проблеми загальної та педагогічної психології: [зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. С.Д.Максименка]. – К.: «Міленіум», 2006. – Т.VIII, ч. 9. – С. 110-116.

6. Герасіна С.В. Психологічні особливості розвитку когнітивної компетентності в учнів професійно-технічних навчальних закладів / С.В.Герасіна // Актуальні проблеми психології: [зб. наук. праць / за ред. акад. С.Д.Максименка]. – К., 2008. – Том X, вип. 3. – С. 130-137.

7. Герасіна С.В. Формування психологічної культури праці учнів професійно-технічних навчальних закладів / С.В.Герасіна // Актуальні проблеми психології: [зб. наук. праць / за ред. акад. С.Д.Максименка]. – К., 2008. – Том X, ч.8. – С.164-176.

8. Герасіна С.В. Проблема збереження психологічного здоров'я учнів у роботі практичного психолога профтехучилищ / С.В.Герасіна // Гуманітарний вісник: [зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – № 10. – С.67-71.

9. Герасіна С.В. Теоретичні засади психологічної допомоги учням професійно-технічних навчальних закладів у формуванні готовності до професійної самореалізації/ С.В.Герасіна // Наукові записки: [зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету]. – Рівне: РДГУ, 2008. – С. 42-46.

10. Герасіна С.В. Психологічні особливості розвитку самоповаги в учнів професійно-технічних навчальних закладів / С.В.Герасіна // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: [зб. наук. праць]. – Київ - Вінниця: ООО «Планер», 2005. – Вип. 8. – С. 125-132.

11. Герасіна С.В. Особистісно орієнтована професійна спрямованість в учнів професійно-технічних навчальних закладів / С.В.Герасіна // Дидактика професійної школи: [зб. наук. праць]. – Хмельницький: ХНУ, 2006. – Вип. 4 – С. 42-46.

12. Герасіна С.В. Розвиток самоповаги особистості як чинник попередження незайнятості у випускників професійно-технічних навчальних закладів: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. «Психологія особистості безробітного» 26 травн. 2006 р. / відп. ред. О.В.Киричук. – К.: Ін-т підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2006. – С. 228-332.

АНОТАЦІЇ

Герасіна С.В. Психологічні умови формування готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2009.

У дисертаційній роботі представлено теоретичне узагальнення та експериментальне дослідження проблеми формування психологічної готовності до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів, що здійснювалося в напрямі визначення психологічних умов формування, структурних компонентів, критеріїв, показників та рівнів розвитку готовності до праці.

Доведено, що формування готовності до трудової діяльності учнів як майбутніх фахівців відбувається в умовах розвитку їх особистісної спрямованості на здобуття робітничої професії, активізації когнітивної компетентності, ділової контактності на засадах соціально-комунікативної активності та почутті самоповаги і власної гідності через удосконалення мотиваційного, когнітивного, комунікативного та емоційного структурних компонентів; оптимізації розвитку особистісних детермінант, таких як професійні інтереси, прагнення до трудової самореалізації, фахова компетентність, соціально-трудова комунікабельність та емоційно-ціннісні орієнтації особистості майбутнього робітника; упровадження спеціально розробленої експериментальної програми «Формування готовності до трудової діяльності учнів ПТНЗ».

Ключові слова: готовність до трудової діяльності учнів професійно-технічних навчальних закладів, психологічні умови формування готовності до праці, професійна самореалізація, особистісні детермінанти готовності до трудової діяльності, структурні компоненти готовності, особистісно-професійна спрямованість, когнітивна компетентність, ділова контактність, емоційно-ціннісне почуття самоповаги.

Герасина С.В. Психологические условия формирования готовности к трудовой деятельности учащихся профессионально-технических учебных заведений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07. – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2009.

Диссертация посвящена исследованию проблемы психологических условий формирования готовности к трудовой деятельности учащихся ПТУЗ. Психологическая готовность к трудовой деятельности определяется как психологическое новообразование, в котором интегрируются и взаимодействуют личностные детерминанты как системоформирующие факторы становления личности будущего специалиста. В структуре психологической готовности выделены мотивационный, когнитивный, коммуникативный и эмоционально-ценностный компоненты. В условиях актуализации личностно профессиональной направленности, когнитивной компетентности, деловой контактности и чувства самоуважения осуществляется развитие личностных детерминант структурных компонентов готовности к труду. Мотивационный компонент детерминируется развитием профессиональных интересов, потребностью в достижениях, стремлением к трудовой самореализации, а также процессуально смысловой и просоциальной мотивацией к рабочему труду. Когнитивный компонент взаимосвязан с уровнем владения учащимися профессиональными знаниями, практическими умениями и навыками, склонностью к рабочей деятельности, осознанием цели и результата профессиональной подготовки и рефлексией учебно-производственных достижений. Становление коммуникативного

компонента готовности детерминируется социально-трудовой коммуникабельностью, потребностью в установлении деловых контактов, умениями эффективно взаимодействовать и достигать цели. Эмоционально-ценностный компонент определяется развитием таких личностных детерминант, как адекватная самооценка, чувство самоуважения, ассертивность и уровень притязаний.

Личностная направленность учащихся на рабочую деятельность демонстрируется неактуализированной системой доминирующих целей, потребностей и мотивов, относительно трудовой самореализации. Когнитивная компетентность характеризуется слабой осознанностью собственных способностей, возможностей и перспектив, отсутствием профессиональной конкурентоспособности. Деловая контактность сопровождается неактивизированной социально-трудовой коммуникабельностью в коммуникативных процессах с людьми близкого окружения и повышенным интересом к интимно-личностному общению с ровесниками. Чувство самоуважения определяется недостаточно сформированным рефлексивным механизмом самосознания и адекватной самооценки собственных успехов и неудач. Мотивационный и когнитивный компоненты психологической готовности учащихся к труду находятся на среднем уровне развития с тенденцией к низкому. Коммуникативный и эмоционально-ценностный компоненты – на низком уровне.

Повышению уровня формирования готовности к труду способствует программа, которая включает информационно-познавательный, рефлексивно-целеобразующийся, творчески-поисковый и развивающий этапы психологически конструктивных влияний на развитие личности учащихся. В содержание программы включены тематические беседы, встречи, использования методов развивающей психодиагностики, составления квалификационных самохарактеристик, опираясь на профессиографии рабочих профессий и социально-психологический тренинг.

Реализация программы обусловила существенные позитивные изменения в показателях развития личностных детерминант коммуникативного, мотивационного и эмоционально-ценностного компонентов психологической готовности к труду. Качественная динамика объясняется формированием мотивационной направленности учащихся на рабочую деятельность, осознанием значения деловой контактности, способностью адекватно оценивать себя как потенциального рабочего, переживать чувство собственного достоинства и уверенности, стремиться к профессиональному самоутверждению и честолюбию.

Ключевые слова: готовность к трудовой деятельности учащихся ПТУЗ, психологические условия формирования готовности к труду, профессиональная самореализация, личностные детерминанты готовности к труду, структурные компоненты готовности, личностно-профессиональная направленность, когнитивная компетентность, деловая контактность, ценностное чувство самоуважения.

Herasina S.V. Psychological conditions of formation of readiness for labor activity of students of vocational schools. – Manuscript.

Dissertation for obtaining of scientific level of Candidate of Psychological Sciences in speciality 19.00.07. – pedagogical and age-specific psychology. National Pedagogical University named after N.P. Dragomanov, Kyiv, 2009.

The dissertation deals with the theoretic(al) generalization and the experimental research of the problem of formation of readiness for the labor activity of students of

vocational schools concerning the determination of psychological conditions of formation, structural components, criteria, indexes and levels of development of readiness for labor.

The formation of psychological readiness for labor activity of students as future specialists is in the conditions of development of their personal direction to obtaining of labor profession, activization of cognitive competence, business sociability on the ground of social communicative activity and sense of self-esteem and dignity by improvement of motivational, cognitive, communicative and emotional structural components; the optimization of the development of personal determinants such as vocational interest, aspiration for labor realization, professional competence, social labor sociability and emotional value orientation of personality of future worker; introduction of the special developed experimental program “Formation of readiness for labor activity of students of vocational schools”.

Key words: psychological readiness for labor activity of students of vocational schools, psychological conditions of formation of readiness for labor, professional self-actualization, personal determinants of readiness for labor activity, structural components of readiness, cognitive competence, business sociability, emotional value sense of self-esteem.